

DE WEG VAN DE STILTE

Een geloofsbalans

Jan de Jongh

Narratio

Voor Wijnie, mijn lief

Op de omslag een kloostergang met ramen: beeld van contemplatie, inkeer en verstillig. Het invallend licht is een verbeelding van 'hogere sferen'?

ISBN 978 90 5263 7310

NUR 708

© 2019 uitgeverij Narratio, Postbus 1006, 4200 CA Gorinchem

tel. 0183 62 81 88 e-mail: info@narratio.nl

Actuele informatie is te vinden op Internet: www.narratio.nl

Ook verkrijgbaar via www.kerkboek.nl

Behalve voor persoonlijk gebruik en gebruik in het kerkelijk werk in de plaatselijke gemeente of parochie, voorzien van de juiste bronvermelding, mag niets uit deze uitgave verveelvuldigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm, digitale bestandskopie of op welke andere wijze dan ook, zonder de voorafgaande toestemming van de uitgever.

Wat is stilte?
Zwijgen?
Afwezigheid van geluid?

Niet alleen, want stilte kun je horen.

Is stilte afwezigheid van stórend geluid?
Misschien wel.

Aan lawaai kun je wennen.
Je hoort het niet meer.

Dan kun je de stilte ook niet horen.

Wat is stilte?

INHOUD

TEN GELEIDE, KICK BRAS	8
OM TE BEGINNEN	11
Over dit boek	11
Wanneer ik 'god' schrijf	12
<i>God is niet als een koe</i>	13
VERKENNING	14
Stilte in soorten	14
Dubbelzinnigheid	15
VERLOREN STILTE	16
Stilte is economie en politiek	17
Een oud probleem	18
Oorzaak: ongelooft of techniek?	19
Oorzaak: afleiding?	20
Cultuurdoofheid	21
ZOEKTOCHT NAAR STILTE	22
De heenreis	21
Gebed	22
De terugreis	24
Noodzakelijke en catastrofale stilte	26
Sprekende stilte	27
<i>Ziekenbezoek</i>	28
God is stilte	29
<i>Hij zal zwijgen in zijn liefde</i>	30
GE-REGEL-DE STILTE	31
Kluizenaars en monniken	31
Uit de regel van Benedictus	32
De stilte van Taizé	33
Waarom stilte in de Taizévieringen?	34
Uit de regel van Taizé	35
Kloosterstructuur	37

STILTE VIEREN	38
Gebed	38
De weg van de liturgie	39
Wat betekent stilte in de liturgie?	40
<i>De Silent Meetings van de Quakers</i>	41
Wat betekent stilte in de liturgie? (vervolg)	42
<i>Voorbeeld van een tekst in het liturgieboekje/-blad</i>	43
DE STEM IN DE STILTE	44
'...en God sprak:...'	44
De Woestijn	45
De Andere stem	46
<i>Kerkje van Fransum</i>	47
<i>Rondom de leegte</i>	48
<i>De ander, spoor van DE ANDER</i>	48
De Bath-Qol	49
<i>Reacties op de Stem</i>	50
Openbaring is 'taling'	51
Mozes bij de braamstruik (1)	52
De Stem bij de Sinäi	54
<i>De Aleph</i>	55
Gebed	56
DE NAAM IN DE STILTE	57
Mozes bij de braamstruik (2)	57
Die-er-zal-zijn	58
<i>JHWH</i>	59
<i>Het Mémorial van Pascal</i>	60
Gebed	61
DE STILTE VAN DE BINNENKAMER	62
Het geheim bewaren	62
<i>Het Arcanum in de vroege kerk</i>	63
<i>De geheimloosheid van het moderne leven</i>	64
Stilte scheppen	65
<i>Een stille plek in het wild gewemel</i>	66

BIDDEN EN LEZEN	67
Wat is bidden?	67
Blijf bij ons	68
<i>Een psalmist én ons aller verlatingsangst</i>	69
Het meest intieme gesprek	70
<i>Het 'mondgebed' met dichte ogen</i>	71
Jezus' binnenkamer	72
<i>Gij badt op eenen berg alleen</i>	74
Lectio Divina	75
Gebed	76
STILTE, RUIMTE VOOR MYSTIEK	77
De binnenkamer van de ziel	77
<i>De binnenkamer van kerkvader Augustinus (354-430)</i>	78
<i>De binnenkamer van Anselmus van Canterbury (1033-1109)</i>	78
Wat is mystiek?(1)	79
Wat is mystiek? (2)	80
<i>Een ander doorzicht</i>	81
<i>Toelichting bij het schilderij 'Mozes bij de braamstruik'</i>	82
Van aangezicht tot Aangezicht	83
Alleen religieuze genieën?	84
De wolk van niet weten	85
<i>De wolk van niet weten</i>	86
Wolk- en vuurkolom	87
Gebed	88
MYSTIEK IN DE BIJBEL	89
HET VERHAAL VAN ELIA	89
De godsontmoeting	91
De opdracht	90
<i>De weg naar heiliging</i>	93
<i>Preken is zilver, zwijgen is God</i>	93
Gebed	94
Onzichtbare God	94
MYSTIEK VAN DE DISCIPEL EN EVANGELIST JOHANNES	95

DE MYSTICUS PAULUS	96
Voor Damascus	96
De Stem sprak Hebreeuws	96
De stem van David	97
Christus en de gemeente	97
<i>Enkele teksten van Paulus</i>	99
JEZUS' ABBA ERVARING	101
MYSTIEK EN DE KERKEN	102
Mijn kennismaking met mystiek	102
<i>Totaliteitservaring</i>	103
Afwijzing van de mystiek	104
<i>Karl Barth (1886-1968)</i>	107
STILTE ZONDER ANTWOORD	108
God na Auschwitz	108
Kaddisj zeggen	110
<i>Gebed naar het Kaddisj-zeggen</i>	111
<i>Loven zonder geloven</i>	113
Waarom heb je me verlaten?	114
<i>Aantekening bij de kruiswoorden</i>	115
<i>Plaats in de liturgie</i>	115
Het onverklaarbare 'Waarom'	116
BIBLIOGRAFIE	117

AFKORTINGEN GEBRUIKTE BIJBELVERTALINGEN:

SV	=	Statenvertaling
NBG	=	Nederlands Bijbelgenootschap
NBV	=	Nieuwe Bijbelvertaling
NB	=	Naardense Bijbel (herzien 2017)

TEN GELEIDE

Jan de Jongh heeft een indrukwekkend boek geschreven. Het is de vrucht van levenslang liturgisch leven. Dat geldt zowel voor zijn persoonlijk leven als voor zijn functioneren in de geloofsgemeenschap. Liturgie is voor hem stil en aandachtig, ritueel en poëtisch omgaan met de levensraadsels en het daarin zich manifesterende goddelijk Mysterie. Deze levenslange weg is ook een pelgrimage geweest waarin hij veel leerde afleggen en loslaten, maar ook veel nieuwe inzichten en ervaringen opdeed. Daarbij is hij altijd in gesprek geweest met medepelgrims, waaronder heel veel anonieme zoekende mensen, maar ook grote denkers, dichters en doeners. Maar hij had daarbij ook altijd de stilte nodig. De stilte waarin ervaringen verwerkt konden worden, nieuwe inzichten konden rijpen, het onzegbare zich present kon stellen. Maar ook kent hij de pijnlijke stilte. Als er voor verdriet, verwijdering, verlies geen woorden meer zijn. Als ook het Mysterie verstomd is, absent lijkt, en machteloos tegenover de duisternis van doodse krachten.

Van dit alles legt dit boek getuigenis af. Het vraagt om aandachtige lezers die verrast zullen worden door de veelzijdige benadering, de vele mooie citaten, de zoekende en tastende stijl, maar tegelijk ook de diepe overtuiging die niets dogmatisch heeft, maar uit een diepere levenslaag komt.

Dit boek kan ook heel goed gebruikt worden in een groep, die daar meerdere keren mee bezig is. Men zal wellicht een keuze maken uit de hoofdstukken. Het is dan goed, dat men niet alleen over de gedachten in dit boek in gesprek gaat, maar ook op een meditatieve, verstilde manier tot een meer persoonlijke verwerking komt. Ik wil daartoe enkele aanwijzingen geven. Het lijkt mij daarbij goed, dat men begint met een stilte oefening, vervolgt met gesprek, en eindigt met een meditatieve verwerking in stilte.

Allereerst vraagt men de deelnemers, om een bepaald deel van het boek van tevoren te lezen en daarbij een gedachte, een fragment, een tekst te kiezen die hen in het bijzonder aanspreekt of die vragen bij hen oproept.

De bijeenkomsten beginnen dan met een korte stilteoefening. Er wordt een kaars aangestoken, misschien een korte tekst gelezen, en daarna wordt de aanwezigen gevraagd om rechtop te gaan zitten, de voeten naast elkaar, de handen in de schoot en zich enige tijd te concentreren op de ademhaling.

Vervolgens krijgt ieder de gelegenheid om te zeggen over welke fragment uit het boek hij of zij iets te zeggen heeft. Er wordt niet over gediscussieerd. Wel kunnen er vragen worden gesteld als iemand iets niet begrijpt. De gespreksleider maakt korte notities van datgene wat gezegd wordt. Na dit rondje clustert de gespreksleider de gemaakte opmerkingen tot enkele gemeenschappelijke thema's. Die kunnen dan verder met elkaar besproken worden.

Het laatste deel van de bijeenkomst bestaat uit een meditatieve verwerking van een fragment uit dit boek, gekozen door de gespreksleider. Ieder neemt weer de meditatiehouding aan waarmee de bijeenkomst ook begonnen is. Na enkele minuten stille concentratie op de ademhaling leest iemand het fragment hardop voor. Daarna overdenkt ieder in een stilte van ongeveer 10 minuten wat deze tekst bij hem of haar oproept. Eventueel kan men daar in een aantekeningenschriftje dat men voor deze cursus gebruikt aantekeningen van maken. Ook formuleert men naar aanleiding van deze overdenking een wens, een gedachte, een gebed in één zin. Er vindt na deze stille meditatie geen gesprek meer plaats, om de sfeer van de stilte niet te doorbreken.

Ter afsluiting gaan we in de kring staan, rond een kaars. Ieder krijgt een waxinelichtje. Om beurten wordt dit waxinelichtje aan de kaars aangestoken en erbij neer gezet. Daarbij is men even stil en kan men de wens, gedachte, het gebed uitspreken. Ook kan er een lied gezongen worden of kan één van de gebeden die Jan de Jongh in dit boek heeft opgenomen worden uitgesproken.

Kick Bras

OM TE BEGINNEN

Over dit boek

Stilte, kloosters en communauten hebben mij al vanaf mijn studententijd gelokt. Ook daardoor werd ik meer dan een halve eeuw geleden om het dogma heen geleid naar de christelijke liturgie, rituelen en de verbeelding van de ontmoeting met 'god'. Als vanzelf heb ik me in het 'liturgiemaken' het meest thuis gevoeld. De studentengemeente gaf de ruimte daar creatief met elkaar mee bezig te zijn. In mijn praktische liturgieboeken en andere publicaties heb ik veel aandacht besteed aan stilte, rituelen, eerbied. Liturgie is het kader waarin het verlangen naar 'god' vorm kan krijgen. Vooral door het verbeelden en ervaren van het onuitsprekelijke Geheim, dat ons draagt.

Dit boek over 'Stilte' maakt een kleine geloofsbalans op. Het is een terugblik en de huidige oogst van een levenslange zoektocht, die nooit zal eindigen. Materiaal uit het verleden heb ik bewerkt, verbeterd en in een zekere eenheid met geheel nieuwe teksten samengebracht. De volgorde van de thema's verbeeldt de weg van verlangen naar de veelal verloren Stilte, die kan uitkomen bij de levensbron van de mystieke ervaring.

Het boek is niet geschikt om snel even door te lezen. Want ik wilde het boek ook bruikbaar maken voor hen, die dagelijks of zo nu en dan een verdiepende tekst willen lezen. Daarom heb ik zo veel mogelijk per bladzijde een korte op zichzelf staande tekst geschreven. De ene keer is die tekst meer informatief, dan weer beschouwend of lokt ze tot overdenking of meditatie.

Af en toe nam ik op een aanpalende bladzijde een bijpassend gedicht, verhaal of citaat op. Soms was het nodig voor de samenhang iets te herhalen.

Dit boek over de betekenis van stilte voor onze spiritualiteit is niet uitputtend, als dat al zou kunnen. De laatste jaren is een menigte publicaties over Stilte verschenen. De literatuurlijst noemt, naast de verantwoording van citaten, alleen boeken uit mijn eigen leeservaring. Ik geef een apart lijstje van door mij gebruikte teksten, die geschikt bleken voor de Stille Tijd.

Wanneer ik 'god' schrijf

God is een soortnaam. Er is een menigte goden, die ons leven bepalen. Soms zijn het net mensen. Als iemand God zegt, kun je vragen: wie bedoel je? Ik zeg dan: die ENE, die Jezus Vader noemde.

Ik ben wat terughoudend met het gebruik van het woord God.

We hebben het getuigenis van mensen, die de stilte ingingen en daar, zoals de profeten en mystieken, De Stem hoorden, een visioen kregen of Aanwezigheid ervoeren. We hebben ook onze eigen geloofservaring.

Maar over God kunnen we alleen in beelden verhalen. Het is dan onvermijdelijk dat ik spreek over God als persoon, hoewel ik weet dat God geen persoon is. Dat werkte ik uit in mijn *Godspraak is Beeldspraak*. Want hoe anders zou ik met 'Het Mysterie' een ontmoeting of gesprek kunnen hebben?

Bovendien kan in de loop van ons leven ons godsbeeld veranderen.

Veel mensen die in de christelijke traditie willen staan, zien ook dat God veel ladingen dekt. Daarom zijn we tegenwoordig wat zuinig met de naam God en kiezen we voor de specieke God uit de joodse en christelijke traditie andere namen (Eeuwige, de Naam, de Ene, IK-BEN (Ex. 3).

Wanneer ik 'god' schrijf, bedoel ik dat inclusief. Ik duid daarmee op de onuitsprekelijke ervaring van het Mysterie aan, waarbij ieder zich een beeld (of beelden) heeft gevormd.

Eén van mijn huidige godsbeelden ontleende ik aan het verhaal van de avondgangers naar Emmaüs (Lucas 24:13 e.v.). Na de kruisiging van Jezus in Jeruzalem keerden deze twee Paaspegrims verward en ontzet huiswaarts. Een vreemdeling loopt met hen op. Is het de Opgestane?

De liefdevolle Aanwezigheid, die mij kan omringen, verbeeld ik me als *Metgezel*, die zich 'Ik-zal-er-zijn' noemt (Exodus 3). Hij lost niet voorzienig mijn problemen op, maar blijft meegaan op mijn levensweg.

God is niet als een koe

Maar nogal wat mensen willen God met hun ogen zien, zoals ze een koe zien, en willen van God houden zoals ze van een koe houden. Daar houd je van om de melk en de kaas en om je eigen belang. Zo doen alle mensen die van God houden vanwege uiterlijke rijkdom of innerlijke troost; en die houden niet echt van God, maar ze houden van hun eigen belang. Ja, ik zeg naar waarheid: als je ook maar iets in je gezindheid vooropstelt wat niet God in zichzelf is, kan dat nooit zo goed zijn of het vormt een hindernis voor je ten aanzien van de hoogste waarheid.

Meister Eckhart
(1260-1328, uit preek 35)

*De Metgezel. Pelgrims op weg naar Santiago of Emmaüs. Kloostergang
S.Domingo de Silos. Jan de Jongh, olieverf.*

VERKENNING

Stilte in soorten

Van 1990 - 2000 was er in Amsterdam een stiltemuseum. Beeldhouwer Rob Vrakking, oprichter en directeur, realiseerde zich dat stilte een zeldzaam verschijnsel is geworden in onze cultuur. En zeldzame zaken bewaren we in musea. Vrakking besloot in zijn museum uitingen van stilte in literatuur, beeldende kunst, theater en muziek te verzamelen.

Tot zijn topstukken behoren een aflevering van Koot & Bie over 'de binnen- en buitenstilte' en John Cage's compositie 4'33''.

Een pianist komt het podium op en zet een kookwekker op 4 minuten en 33 seconden. Wanneer de tijd verstreken is gaat hij weer weg. Elke uitvoering van deze compositie is uniek, vanwege de toevallige geluiden: gekuch, een auto die voorbijgaat, een vogel....

Vrakking deelde 'stiltekaartjes' uit en vroeg de mensen op te schrijven wat 'stilte' voor hen betekent. Een paar antwoorden:

Stilte is de overbodigheid buiten laten.

Stilte is geen woord te veel.

Stilte is de ademhaling van de geest.

Stilte ís.

Stilte is wachten.

Stilte is zwijgtaal.

Stilte is de angst voor eenzaamheid.

Stilte is de kracht achter het luisteren.

Stilte is op zondagmorgen in Amsterdam een vogel horen fluiten.

Stilte is wat ik mis in kerkdiensten.

Stilte is de moeder van geluiden.

Stilte is het tikken van de klok.

Dubbelzinnigheid

Hoewel ik in dit boek de Stilte positief waardeer, ben ik mij er van bewust dat stilte ook *negatief* ervaren kan worden. Een restaurant: het elektronische behang valt uit. Na een tijdje zegt een eter: het lijkt hier wel een begrafenis!

Wanneer de wiskundige en filosoof Blaise Pascal (1623-62) zich de oneindigheid van het heelal voorstelt, noteert hij: *Wanneer ik denk aan de korte duur van mijn leven, verdwijnt in de eeuwigheid ervóór en erná, en het kleine stukje van de ruimte dat ik inneem en overzie, verzonken in de eindeloze onmetelijkheid van de ruimten die ik niet ken en die mij niet kennen... het eeuwige zwijgen van die eindeloze ruimten ontstelt mij!*

Blaise Pascal,
(*Gedachten* 68, 201)

Een paar eeuwen geleden was overal, ook in Europa, de stilte nog de achtergrond van het bestaan. En niemand hield er van, het was eng! In de dorpen hoorde je gerucht en gelach, stemmen, de hamer van een smid, de roep van een dier... maar altijd tegen de achtergrond van de omringende stilte. Wie er op uitging deed dat het liefst in gezelschap van anderen. Dan kon je de stilte breken, wanneer die te drukkend werd.

Voor moderne mensen is de stilte een uitje dat nooit langer hoeft te duren dan ze zelf willen. Intussen is ook *die* stilte zeer schaars geworden.

Mensen in oorlogsgebied kennen de stilte na het vallen van de bommen, de stilte wanneer het schieten even ophoudt, de stilte van straten waar het puinstof je de adem beneemt, de stilte van de executieplaats in de duinen....

*Er zal geen huis meer zijn
dat niet weeklaagt om zijn dode.
Dan zal er stilte zijn
zo hard en koud als de dood.*

Uit: H. Oosterhuis, 'Wachtend op wie'.
Verzameld Liedboek, 340.